

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9-053.6

Галина БАНДУРА,
м. Дрогобич

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В РАНЬОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена психологічному феномену ідентичності та особливостям її розвитку в ранньому підлітковому віці. На основі аналізу наукових джерел розкривається поняття ідентичності, зміст, види та особливості становлення ідентичності у підлітковому віці.

Ключові слова: ідентичність, криза ідентичності, самовизначення, самосвідомість, підлітковий вік.

Bandura G. Features of identity formation in early adolescence.

The article is devoted to the psychological phenomenon of identity and peculiarities of its development in early adolescence. The concept of identity, meaning, types and characteristics of identity formation in adolescence are revealed on the basis of the scientific sources analysis.

Key words: identity, crisis of identity, self-determination, consciousness, teen age.

Постановка проблеми. З усіх проблем, з якими зустрічались люди в ході розвитку людства, ймовірно, найбільш загадковою є сама людська природа. Різке збільшення кількості індивідуальних можливостей для реалізації життєвого шляху, швидка зміна цінностей та стереотипів, великі розбіжності у нормах та вимогах, які ставить суспільство щодо підлітків, в цілому, суттєво ускладнює процес самовизначення та викликає ряд зовнішніх та внутрішніх непорозумінь у процесі становлення ідентичності. Актуальність дослідження становлення ідентичності у ранньому підлітковому віці визначається необхідністю розуміння психологічних змін у процесах розвитку особистості, що простежуються в тенденціях розвитку сучасного суспільства.

Аналіз досліджень. Особливо важливим для самореалізації є досягнення ідентичності, як необхідної умови розвитку особистості. Загалом, ідентичність є предметом численних теоретико-аналітичних та емпіричних досліджень як зарубіжних учених, таких як: Г. Брейкуелл, Д. Бьюдженталь, А. Ватерман, Е. Гоффман, У. Дойс, Е. Еріксон, Д. Кемпбелл, Дж. Марсія, Дж. Мід, Е. Мінделл, С. Московічі, Ж. Піаже, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, Ю. Хабермас, Б. Шефер, Б. Шледер та ін., так і вітчизняних дослідників, серед яких варто виокремити роботи Н. Анто-

нової, М. Боришевського, Т. Буякас, Л. Виготського, Ю. Качанова, І. Кона, А. Кузьміна, В. Малахова, В. Москаленко, В. Мухіної, В. Павленко, Н. Пилат, С. Рубінштейна, Т. Румянцевої, І. Середницької, Н. Скотної, Т. Стефаненко, В. Століна, Н. Шматко, Л. Шнейдер, В. Ядова та ін.

Ідентичність – це складний феномен, «багатошарова» психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні і колективні, онтогенетичні й соціогенетичні основи. Визначення проблеми ідентичності, її структури і генези, формулювання психологічних основ її розуміння, як це визначають Г.М. Андрєєва, Т.М. Буякас, П. Гуревич, М.В. Заковоротна, А.В. Кузьмін, А.В. Лук`янов, Д.Орлов, К.Н. Поливанова, Л.Б. Шнейдerta ін., є актуальними як у плані самоідентичності, особистісного росту, самопізнання і духовності, так і для реалізації евристичної мети наукового пошуку в умовах панування інформаційних технологій і засобів масової ідентичності.

Мета статті полягає у вивченні особливостей становлення ідентичності у ранньому підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність, згідно з трактуванням Е. Еріксона, це усвідомлений та особистісно прийнятий образ себе, почуття адекватності та стабільного володіння власним «Я», незалежно від змін периферичного «Я» та ситуацій, здатність особистості до самореалізації та адекватного розв'язання, які виникають перед нею на кожному етапі її розвитку [6].

Інтуїтивно кожна людина усвідомлює, що в неї повинно бути своє власне Я, свій власний шлях розвитку, свої ідеали, прагнення. Це особисте, власне для людини повинно бути засвоєне самою людиною, а не нав'язане зовні і повинно відповідати внутрішнім усвідомленим й неусвідомленим потребам і прагненням. Психологи здебільшого сприймають ідентичність як вираження внутрішніх процесів. Для психолога це те, що існує всередині ідентичності, частина «персони».

Можна сказати, що ідентичність є багатомірний процес, який може бути описаний за допомогою різних аспектів. Становлення ідентичності полягає в процесі складного вибору між легко набутим Я – запозиченим, скопійованим, вимушено набутим і Я, яке отримують власними зусиллями і прагненнями, в результаті пристосування внутрішнього до зовнішнього світу, в результаті вибору [1].

В результаті досліджень ідентичності великою кількістю науковців можна виділити її наступні види: его-ідентичність і групову ідентичність, особистісну і соціальну ідентичність; позитивну і негативну, передчасну, дифузну і досягнуту; усвідомлену і неусвідомлену; актуальну і віртуальну; реальну та ідеальну, негативну і надану тощо [2; 5].

Процес становлення ідентичності відбувається за рахунок здатності до рефлексії, наслідування та зворотного зв'язку, що вказує на наступне: особистість є активним учасником становлення власної ідентичності [3].

Процес формування ідентичності згідно Еріксона, може бути обумовлений середовищем, в якому зростає дитина. На основі балансу взаємодії впливу середовища і внутрішніх умов можна говорити про три форми ідентичності по виникненню [6]:

1. Обумовлену зовні (статеву, вікову, расову, національну, громадянську приналежність);

2. Запозичену (засвоєні ролі, задані зовнішнім зразком, прийняті під впливом очікувань оточуючих);

3. Власно набуту (професійний статус, вільно обрані зв'язки, прив'язаність і орієнтації).

Особливу увагу Еріксон приділив підлітковому віку, вважаючи цей період центральним у формуванні психологічного і соціального благополуччя людини. Основа для благополучної юності і досягнення інтегрованої ідентичності закладається в дитинстві. На його думку, завдання з яким стикаються підлітки, полягає в тому, щоб зібрати разом всі, маючи на той час знання про самих себе, та інтегрувати ці чисельні образи себе в особисту ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно витікає з нього [6].

Підлітковість – це етап дозрівання і розвитку людини, що знаходиться між дитинством та зрілістю. Як зазначає І.С. Кон, підлітковість – фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а з другого – досягнення соціальної зрілості [4].

Даний вік уже декілька десятиліть років привертає увагу психологів. У першоджерел численних теоретиків цього періоду стояли такі вчені, як Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, В.В. Давидов, І.В. Дубровіна, О.Л. Кононко, О.М. Леонт'єв, О.Н. Прихожан, С. Холл та ін.

С. Холл, представник біогенетичної теорії розвитку людини, вважав, що підлітковість – це період кризи самосвідомості, здолавши яку особистість набуває відчуття індивідуальності.

Е. Шпрангер, автор однієї із перших монографій про підлітковий вік, вважав, що підлітковість – це перш за все стадія духовного розвитку. Основним новоутворенням підлітковості є відкриття власного «Я», розвиток рефлексії, життєвого плану, установки на свідому побудову власного життя.

Таким чином, дорослішання як процес соціального самовизначення є багатомірним та багатогранним. Найяскравіше всі суперечності та труднощі його проявляються у становленні власного Я, ідентичності.

Формування ідентичності розглядається з психоаналітичних позицій як результат розпаду дитячого «Я» і необхідності синтезу нового «дорослого Я», як процесу утворення «над Я» – з останнім зв'язується вироблення стримуючих морально-етичних принципів. Якщо особистість – це уявлення про індивідуума, яке складається у інших, то «ідентичність» – це уявлення про самого себе.

Головним завданням, що постає перед людиною в ранньому підлітковому віці є формування ідентичності на протигагу невизначеності особистого Я. У пошуках сенсу існування молода людина знаходить важливі для себе пріоритети і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також з усвідомленням самоцінності та компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності є послідовні ідентифікації дитини з дорослими, що створює необхідне підґрунтя для розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується в підлітковому віці поступово; його джерелом виступають різні ідентифікації. Підліток намагається виробити єдину картину світосприйняття, в якій усі цінності й оцінки повинні бути систематизованими. У ранньому підлітковому віці індивід прагне до оцінки самого себе щодо близьких людей та суспільства в цілому – у фізичному, соціальному та емоціональному аспектах. Він намагається виявити різні аспекти власної Я-концепції і стати, нарешті, самим собою [2].

Одна із найгостріших проблем підліткового віку – стосунки «батьків і дітей», конфлікт поколінь. В певному смислі ця проблема являється вічною, але суспільно-історичний прогрес спричинив її загострення. Адже, чим вищий темп історичного розвитку, тим більше соціально-значимих змін відбувається в одиницю часу, тим помітніші розбіжності між поколіннями, тим складніші механізми передачі досвіду та культури від старших до молодших і тим вибірковіше ставлення молодих до свого соціального та культурного спадку.

Сучасне інформаційне суспільство пропонує безліч різнотипних, часто прямо протилежних варіантів і моделей поведінки, серед яких молода людина повинна зробити свій вибір. В ідентичності цей вибір усвідомлюється та конкретизується. Підлітковий вік – актуальний період формування ідентичності, коли здійснення особистісного самовизначення є умовою подальшого гармонійного розвитку особистості.

Підлітковий вік – період реального переходу до справжньої дорослості. Попри те, як зазначає Р.С. Немов, старшокласників повністю дорослими ще не назвеш, так як у них ще багато збереглося дитячих уявлень та переконань. Багато хто із них на порозі закінчення школи

ще не достатньо відповідально відносяться до вибору своєї майбутньої професії, до необхідності посилено працювати, щоб в подальшому витримати конкуренцію [4].

В ранньому підлітковому віці формується психологічна готовність до самовизначення, яка передбачає становлення самосвідомості – усвідомлення своїх якостей та їх оцінка, уявлення про своє реальне та бажане Я, про рівень домагань в різних областях життя і діяльності, це оцінка себе та інших з точки зору приналежності до певної статі чи соціальної групи. Саме нова якість когнітивного розвитку приводить не лише до розширення самосвідомості, а також до ускладнення емоційної сфери, збільшення діапазону переживань та ставлень, диференціації моральних оцінок.

Передумовою особистісного самовизначення є самопізнання, яке стає можливим в старшому шкільному віці завдяки удосконаленню рефлексивних механізмів самосвідомості. Відкриття свого внутрішнього світу, на думку І.С.Кона, – головне психологічне надбання раннього підліткового віку. Дитина усвідомлює свої вчинки та зовнішні прояви поведінки, а підліток здатен оцінити психологічні детермінанти поведінки, усвідомити свої внутрішні психічні стани.

Чим активніше та глибше включається індивід у суспільну діяльність, тим важливішим для нього є усвідомлення загального смислу своєї діяльності. В ранньому підлітковому віці питання про сенс життя постає як роздуми над своїм майбутнім в дуже загальній, нерозчленованій формі.

Відсутність у особистості стійких та виражених інтересів, поєднана з інфантильністю поведінки та соціальних орієнтацій, затягує і відкладає процес самовизначення, який є одним із компонентів дорослішання та формування стійкого образу Я [6].

У підлітковому віці зростає здатність до інтроспекції, яка характеризується тим, що молода людина може подумки розглядати власні думки, почуття та вчинки; поділяти себе на суб'єкт та об'єкт, свідомо спостерігати як власні реакції, так і реакції оточуючих на свою поведінку.

Розвиток пізнавальних процесів на цьому віковому етапі досягає такого рівня, що молоді люди стають практично готовими до виконання всіх видів розумової роботи дорослої людини, виключаючи найскладніші. Сформованість теоретичного або словесно-логічного мислення приводить до інтелектуалізації всіх інших пізнавальних процесів.

З розвитком формального мислення у підлітковому віці нового сенсу набуває становлення моральної свідомості. Старшокласники задумуються над етичними проблемами, надіндивідуальні цінності та ідеали

стають для них важливими та актуальними. Молоді люди намагаються втілити моральні принципи порядності, чесності та відповідальності у власному життєвому виборі, у реальних вчинках.

Здатність до рефлексії своїх переживань сприяє більш загостреному сприйняттю власного Я, це проявляється у відношенні до себе як до унікальної особистості, яку не можуть зрозуміти інші. На думку І.В.Дубровіної, усвідомлення своєї несхожості на інших може спровокувати почуття самотності чи страху самотності. Тому зростає потреба в спілкуванні і одночасно підвищується вибірковість у соціальних контактах.

Уявлення про себе у підлітковому віці завжди співвідноситься із груповим образом «Ми», з образом типового ровесника своєї статі, але ніколи не співпадає з ним. Таке порівняння дуже важливе для формування адекватної ідентичності і встановлення реально досяжного рівня домагань.

У кожної людини є своя модель особистісного змінювання та розвитку. Є.В. Чорний вважає, що ідентичність є результатом успішного процесу самоактуалізації. У цьому контексті самоактуалізація і формування ідентичності розглядаються як паралельні процеси. Тому розроблені А. Маслоу вісім принципів наближення до самоактуалізації автор пропонує як вісім обов'язкових умов становлення ідентичності [1]. Ідентичність виступає результатом активного процесу, що супроводжується появою у людини відчуття власної неперервності, тотожності і визначеності внаслідок належності до певного надіндивідуального цілого.

Отже, підлітковий вік – один із найскладніших і найбільш важливих та відповідальних в плані формування особистості періодів онтогенетичного розвитку. Високий рівень розвитку інтелектуальних, вольових здібностей та розширення емоційної сфери дозволяють в підлітковому віці сформувати особистості адекватну ідентичність. Саме в підлітковості основні компоненти ідентичності (образ Я та самооцінка) набувають стабільності та визначеності. Соціалізація, біологічно детерміновані задатки, набутий досвід можуть чинити як позитивний, так і негативний вплив на особистісний розвиток.

Канадський психолог Джеймс Марша виділив чотири етапи розвитку ідентичності молодшої людини, які визначаються мірою професійного, релігійного та особистісного самовизначення.

1. На етапі «невизначеної» (розмитої) ідентичності індивід ще не виробив яких-небудь чітких переконань, не обрав професію та не зіткнувся з кризою ідентичності.

2. «Дострокова» (передчасна ідентифікація) має місце тоді, коли індивід включився у відповідну систему відносин, але зробив це не само-

стійно та обдумано, а на основі чужих думок чи наслідуючи авторитетний приклад.

3. Етап «мораторію» характеризується нормативною кризою самовизначення, коли індивід вибирає із багаточисельних варіантів розвитку той єдиний, котрий може вважати своїм.

4. На етапі «досягнутої, зрілої ідентичності» криза успішно завершена і молода людина від пошуку себе прийшла до практичної самореалізації.

Дана послідовність етапів є досить умовною, бо підліток з невизначеною ідентичністю може вступити в стадію мораторію і потім досягнути зрілої ідентичності, але може також назавжди залишитись на рівні розмитої ідентичності чи піти по шляху дострокової ідентифікації, відмовившись від активного вибору та самовизначення.

Висновки. Таким чином, про досягнуту ідентичність можна стверджувати після подолання періоду кризи й самопошуку, завдяки якому сформовано систему значущих цілей, цінностей й переконань. Характерним є переживання довіри, стабільності, оптимізму у ставленні до майбутнього, оскільки такі люди знають, чого хочуть і відповідно структурують своє життя. Усвідомлення труднощів не зменшує їх прагнення дотримуватися обраного напрямку. Свої цілі, цінності і переконання вони переживають як значущі та сприймають їх у плані забезпечення почуття спрямованості й усвідомленості життя.

Література

1. Идентичность: хрестоматия / [сост. Л.Б.Шнейдер]. – М. : Издательство Московского психолого-социального ин-та, 2003. – 272 с.
2. Констинская А.Г. Феномен идентичности как структурирующий фактор / А.Г.Констинская // Мир психологии. – 2003. – №1. – С. 186–198.
3. Пилат Н.І. Ідентичність особистості при зміні соціальної ситуації розвитку / Н.І. Пилат // Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації. Матеріали українсько-польської конференції. – Львів : ЛНУ, 2003. – С. 63.
4. Решмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Решмидт. – М. : Мир, 1994. – 319 с.
5. Скотна Н.В., Середницька І.Я., Стець В.І. Ідентичність особистості: теоретико-емпіричний аналіз: / Н.В. Скотна, І.Я. Середницька, В.І. Стець // Практичний посібник. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – 70 с.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон. – М. : Флинта, 2006. – 342 с.